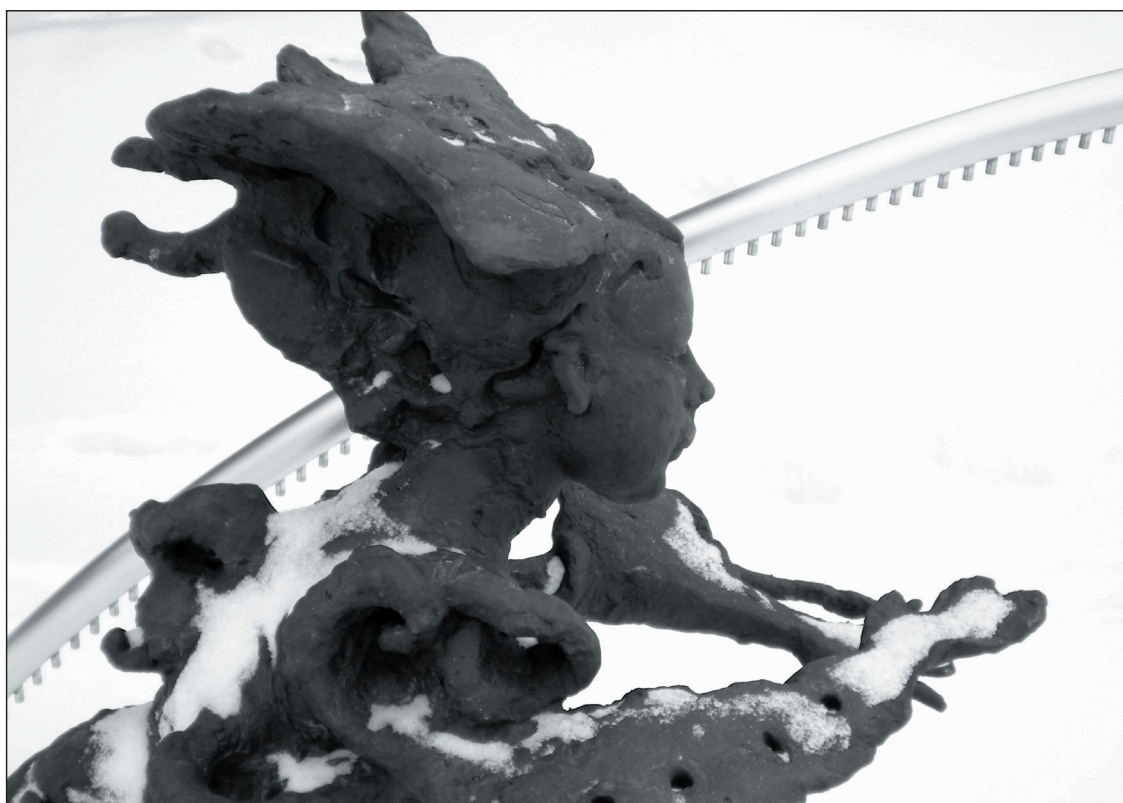

NYA ARGUS

Hundratredje årgången

Nr 3 • 2010

Hannele Kylänpää: *Vedet* (2006)

Kommentarer: Krisen – ett och ett halvt år senare

Pertti Torstila Diplomatin nya utmaningar

Yasmin Nyqvist Språk och klass hos Leo Ågren

Margaretha Starck En gest i brons – om Hannele Kylänpääs konst

Arne Toftefaard Pedersen Att koka makaroner åt sina döttrar – Tomas Espedal
och drömmen om ett vilt och poetiskt liv

Panoptik:

Leif Höckerstedt Andra världskriget, Finland och myterna

Nalle Valtiala Professor Higgins går miste om konfekten

Lösnummer 5 €, i Sverige 50 kr.

REDAKTION:

Huvudredaktör: Trygve Söderling

Redaktionssekreterare: Yasmin Nyqvist

Niklas Bruun, Kristian Donner, Susanna Fellman, Nils Erik Forsgård, Barbro Holmberg,

Martina Reuter, Tom Sandlund, Folke Stenman, Charlotte Sundström, Ingmar Svedberg,

Tom Söderman, Clas Zilliacus, Tom Östling

Manuskript till Trygve Söderling, Broholmsudden 3 C 21, 00530 Helsingfors, tfn + 358 (0)9 759 25 92

eller Yasmin Nyqvist, Lilla Tavastgatan 6 A 20, 20500 Åbo, tfn +358 (0)45 6713327

Prenumerationer, honorar och arvoden: Yasmin Nyqvist, Lilla Tavastgatan 6 A 20, 20500 Åbo

E-post: nya.argus@kolumbus.fi

<http://www.kolumbus.fi/nya.argus>

PRENUMERATIONS- och ANNONSKONTOR:

Postbox 52, 00251 Helsingfors

Prenumerationspris: ½ år 40 € ½ år 25 €, i Sverige ½ år 400 kr, ½ år 250 kr

Annonser: ½ sida 100 € ½ sida 70 € ¼ sida 50 €

Sampo 800014-102076; Sparbanken Aktia, checkräkning 405511-13963

BIC: DABAFIHH IBAN: FI10 8000 1400 1020 76

I detta nummer medverkar

Susanna Fellman	professor i ekonomisk historia, Helsingfors
Leif Höckerstedt	språkvetare, Ekenäs
Yasmin Nyqvist	redaktionssekreterare för Nya Argus, Åbo
Margaretha Starck	massmedieforskare, klasslärare, Helsingfors
Arne Toftegaard Pedersen	litteraturforskare, Trondheim
Pertti Torstila	statssekreterare vid UM, Helsingfors
Nalle Valtiala	författare, modersmålslärare, Grankulla

Pärmbilden visar en detalj av Hannele Kylänpääs skulptur *Vedet / Vattnen* på vattenverkets gård i Ilmala, Helsingfors. Foto Trygve Söderling.

Se Margaretha Starcks artikel "En gest i brons", s.56–59.

KOMMENTARER: SUSANNA FELLMAN

Krisen – ett och ett halvt år senare

För ett år sedan skrev jag en betraktelse över den globala finansiella krisen för *Nya Argus*. Då framhöll jag att det var svårt att förutsäga krisens omfattning och konsekvenser. Och det stämde även denna gång. Även om det är för tidigt att säga att krisen är över, kan man med fog påstå att de värsta scenarierna inte inträffade. Kapitalismen (läs marknadsekonomin) och det finansiella systemet kollapsade inte; något som de ivrigaste olyckskorparna förutspådde.

Den globala finansiella krisen har varit en kris i den norra hemisfären. Exempelvis Australiens ekonomi är mycket stark, medan Kina fortsätter att uppvisa gynnsamma ekonomiska nyckeltal. Stabiliseringen av det finansiella systemet har visserligen kostat skattebetalarna hårresande summor. Det finns ännu en viss fara för en så kallad "double dip", det vill säga en andra svacka, efter den stora "tsunamin". Inte heller ser den globala ekonomin ut att råka ut för en lika allvarlig realekonomisk kris som den på 1930-talet, även om vissa enskilda länder, särskilt Lettland och Island, genomlever ett fritt fall även i realekonomin. Hur djupa och långvariga dessa kriser kommer att bli vet vi inte. I Island verkar det dock som om man delvis kan förlita sig på de mera traditionella branscherna, exempelvis fiske.

Samtidigt har krisen avslöjat stora svagheter både i det internationella systemet och i enskilda länders

ekonomiska förhållanden som inte kunde förutspås för ett par år sedan. Greklands problem är naturligtvis det mest flagranta. Den svåra krisen gjorde att de ekonomiska och strukturella problemens omfattning plötsligt avslöjades. Landets ledning kunde delvis dölja dessa problem så länge som de globala konjunkturerna var gynnsamma. Men det visade ju sig att man till och med har manipulerat de officiella siffrorna. Vad som händer med euron om den grekiska ekonomin kollapsar är något som de kloka funderar över. Likaså huruvida EU övertaget kan låta Grekland kollapsa. Vissa storinvestorer har fortsatt att placera i grekiska skuldebrev: det vill säga att de litar på att den grekiska ekonomin inte tillåts kollapsa. Och det är väl det man räknar med även på grekiskt håll. Ett eurolands ekonomiska sammanbrott skulle sannolikt bli katastrofalt för det europeiska samarbetet, speciellt som de övriga sydeuropeiska ländernas ekonomier inte är i särskilt gott skick. Men dyrt blir det för unionen att rädda Grekland och i de länder som skött sin ekonomi väl kan missnöjet med samarbetet växa.

I Finland har det finansiella systemet varit stabilt, även om bankerna nog kände av det skalv som den internationella finanskrisen gav upphov till. Som vanligt är vår svaga punkt den konjunkturkänsliga exportindustrin. Det gör att vi i Finland – som vanligt – har en traditionell ekonomisk kris, med

ett snabbt och stort fall i BNP under 2009. Nu försvåras problemen inom exporten av det monetära samarbetet: Finland kan inte längre devalvera sig ur exportindustrins svackor. Å andra sidan visade sig euromedlemskapet fungera rätt bra för vår ekonomi under de goda åren.

Då vi gick med i euroområdet visste vi också att den stora prövningen kommer då den första krisen inträffar. I denna miljö blir strukturuomvandlingen snabbare och det kommer att ge upphov till problem för både individer och enskilda företag. Å andra sidan är det inte i det långa loppet bra att upprätthålla vissa sektorer på så att säga konstgjord väg. Devalveringspolitiken under decennierna efter kriget ledde till stora resurs- och inkomstöverföringar till skogsindustrin. Branschens strukturuomvandling har därför varit mycket svår under det senaste decenniet.

Hur Finlands väg ur krisen kommer att se ut kan vi inte veta ännu – realekonomiska kriser kommer vanligen med en viss fördröjning och återhämtningen är långsammare än kriser i det finansiella systemet. Det är klart att arbetslösheten inom industrin ännu kommer att växa avsevärt, men trots att den pågående ekonomiska recessionen är svår och uppgången låter vänta på sig, är situationen nog ändå en helt annan än den var under 1990-talets kris. Den allvarliga ekonomiska och strukturella krisen förvärrades då av en bank- och finanskris som i den internationella litteraturen fått den tvivelaktiga äran att klassificeras som en av de så kallade ”big five” det vill säga en av de värsta globala bankkriserna under efterkrigstiden. Krisen förvärrades av den höga räntenivån som då rådde. Då hela den privata sektorn var ytterst skuldsatt ledde situationen till en klassisk skuld-deflationsspiral och ett fritt fall i hela ekonomin. Något sådant ser vi inte tecken på i Finland nu. Då underlättades återhämtningen visserligen av de två stora devalveringarna, samt av Nokias framgång och EU-medlemskapet 1995, men speciellt Nokias fenomenala utveckling kring millennieskiftet kunde nog ingen ana under krisens värsta fas.

Vid sidan av själva krisen och krisförloppet, är det också intressant att följa med krisretoriken och jäm-

föra dagens diskussioner med dem som fördes under och efter 1990-talets kris. Naturligtvis har många experter och politiker under de båda kriserna varit bekymrade över den ekonomiska situationen och de strukturella och institutionella orsaker som legat bakom kriserna. Det är emellertid intressant att diskussionerna fort börjat handla om andra frågor, och då främst välfärdsstaten och den offentliga sektorns överdimensionering samt bristen på innovation och företagande hos företag och individer.

Det är sannolikt att inkomsttransfereringarna till hushållen före krisen på 1990-talet var något för generösa för en sund offentlig hushållning och att vårt arbetspensionssystem inte i längden håller för de förändringar i åldersstruktur som äger rum om inte pensionsåldern höjs. Man kan emellertid fråga sig varför man just mitt under kriserna genast börjar söka syndabockar i de sektorer som uttryckligen *inte* förorsakat kriserna. Faktiskt fungerade ju den offentliga sektorn under 1990-talets kris som en buffert. Utan den sektorns möjlighet att bära konsekvenserna av kriser, skulle nedgången ha varit om möjligt ännu större.

Den ”nordiska modellen” har dessutom i vetenskapliga undersökningar kunnat konstateras stöda den ekonomiska utvecklingen, inte hämma den. Den befrämjar ett högt arbetskraftsdeltagande, stöder investeringar i teknologi och infrastruktur samt bidrar till att det i Finland finns en välutbildad och frisk arbetskraft. Då kriser i exportindustrin eller problem i finanssektorn inträffar bör man nog inte skylla på utbildningssektorn, på sjukhusen eller på ”för stora” bidrag och transfereringar till hushåll och barnfamiljer.

Samtidigt som den ekonomiska eliten debatterar den offentliga ekonomins hållbarhet, förs det i finanskrisernas kölvatten också en annan diskussion, som en följd av ett agg mot speciellt finansmarknadernas aktörer, det vill säga storinvestorer och banker. I Finland är denna diskussion inte särskilt högljudd för tillfället, som en följd av att vi inte har någon mera omfattande finanskris. De negativa – snarast förbittrade – stämningarna var dock mycket påtagliga under 1990-talets kris. Bankerna, bankdirektörerna och finansvalparna blev direkta hatobjekt. Likartade stämningar är mycket tydliga i

dag i de länder där finanskrisen varit speciellt hård, som exempelvis Island, USA och Storbritannien. Den arrogans som vissa ledande personer inom den drabbade finanssektorn uppvisar kritiserar med rätta. Samtidigt är det naturligtvis så att situationen knappast skulle avhjälpas med de recept som de mest högljudda kritikerna framlägger. Därför avfärdas denna kritik ofta som populism. Och det är den ju i hög grad! Jag vill emellertid framhålla att dylika populistiska argument skall tas på allvar. Dessa stämningar är nämligen även ett symptom på att de så kallade vanliga människorna reagerar på det uppenbara faktumet att den ekonomiska och politiska eliten inte diskuterar de problem som gav upphov till krisen, utan i stället försöker avleda diskussionen genom att ifrågasätta samhällsekonomiska sektorer som uttryckligen inte förorsakade krisen.

Idag upplever även krisforskningen ett uppsving. Det är inte något nytt fenomen. Ekonomiska kriser har ofta inspirerat till stora klassiska verk inom ekonomiskt tänkande och även till ekonomiska doktrinskrifter. Efterfrågan på ekonomisk historia är likaså stor för tillfället. Journalister, politiker och till och med ekonomiska experter vänder sig plötsligt till oss ekonomhistoriker för att få kunskap om och analys av tidigare kriser.

Att jämföra den pågående krisen med tidigare kriser är emellertid inte lätt: de historiska och de ekonomiska situationerna är alltid unika och ett resultat av många samverkande faktorer. Även om det är ett faktum att den moderna marknadsekonomin tenderar att vara cyklisk och att överhettningar i regel ger upphov till en motreaktion, är det inte någon naturlag: svåra kriser måste inte inträffa med jämna mellanrum. Kriser och konjunkturväxlingar

är två helt olika saker. Att se kriser som en "reningsperiod" som är hälsosamma eller till och med nödvändiga är inte motiverat – det är till och med förkastligt. Kriser förstör mycket sådant som är i gott skick och skapar osäkerhet inför framtiden, vilket gör att viljan att till exempel investera minskar både hos den enskilda individen och hos företagen.

Att samla kunskap om och öka förståelsen för tidigare kriser, deras orsaker och förlopp är emellertid otvivelaktigt till nytta även för att analysera denna kris. Man ser i krisforskningen i dag ett växande intresse för att studera krisernas "anatom", det vill säga göra grundliga analyser av kriserna och dess förlopp. Idag studerar man exempelvis vilka sektorer som drabbats värst under olika kriser, från vilken bransch kriserna har startat och hur de olika krisernas förlopp sett ut i detalj.

Ekonomhistorikerna jobbar idag som små patologer som dissekerar kriserna in i minsta detalj och sedan placerar sina små "prover" och sitt "bevismaterial" under sin lupp för att genomföra en grundlig och detaljerad analys. De stora förklaringarnas historieskrivning lever visserligen ännu gott, men den empiriska grundforskningen baserad på ingående arkiv- och källstudier upplever helt tydligt ett uppsving. En orsak är att de historiska nationalräkenskaperna och annat historiskt datamaterial har blivit mycket bättre och tillförlitligare under de senaste decennierna, som en följd av den grundforskning som gjorts inom det ekonomisk-historiska området. Just nu finns det dessutom en efterfrågan på dylik forskning. Forskarna vill verkligen förstå krisernas dynamik och förlopp. Det är som krisen i den isländska ekonomin: "back to basics" gäller.

12.3.2010

Diplomatins nya utmaningar

Idag står utrikesministerierna inför helt nya utmaningar i sitt förhållande till medborgarna, medierna och de politiska beslutsfattarna. Ett exempel på detta är den medborgerliga förpliktelsen att ge katastrofhjälp snabbt, vilket tsunamikatastrofen 2004 visade. Det utrikespolitiska verksamhetsfältet har förändrats och förändras oavslutligt. Det internationella systemet genomgår en brytningstid. Demokratien och marknadshushållningen har gjort framsteg och mycket positivt har skett sedan det kalla krigets dagar, men konflikterna ökar i antal och de äger allt oftare rum inom staterna och inte mellan dem.

De nya maktförhållanden som globaliseringen medfört får effekter överallt och drabbar nya grupper. Utrikesministerierna och ambassaderna tvingas sköta ärenden som ännu för 15-20 år sedan var obekanta. Utrikesförvaltningarna bör uppställa nya prioriteringar som överskrider det traditionella mellanstatliga diplomatiska umgänget. Utrikesförvaltningarna i nationalstaternas tjänst är inte alltid beredda att svara på de många nya frågor som oberoende av regeringarna dyker upp, men som inverkar genomgripande på den statliga verksamheten.

Många fenomen och utvecklingsprocesser som sker utomlands inverkar på våra medborgares säkerhet och välfärd. Förutsättningarna för den ekonomiska framgången och välståndet i Finland och Sverige skapas i allt större utsträckning utanför våra egna gränser. Klimatförändringen, föroreningarna, den internationella brottsligheten, terrorismen och epidemierna känner inga statliga gränser.

Nationalstaternas framgång är i ökande grad mer beroende av andra beslutsfattare än den egna statens. Det blir allt svårare att dra en linje mellan vad som är verksamhet och målsättning utanför

eller innanför det egna landets gränser. Skillnaden mellan globala och nationella fördelar minskar hela tiden. Diplomatins har fått ett nytt innehåll och en ny betydelse och den professionella diplomatins viktigaste redskap – utrikesförvaltningen – intar en nyckelställning inför utmaningarna.

Inom utrikesförvaltningen finns en betydande sakkännedom beträffande utrikesfrågor, men utrikesministerierna behärskar inte längre allena den internationella scenen. Utrikesförvaltningen är ett redskap för statens utrikespolitiska ledning, men den betjänar allt mer också den övriga statsförvaltningen, andra myndigheter, intressegrupper och hela samhället, medborgarna och medierna.

Samtidigt har också andra ministerier fått fler uppgifter och intressen att sköta ute i världen. Förändringarna i arbetsmiljön – bland vilka medlemskapet i Europeiska unionen hör till de viktigaste – har ökat antalet myndigheter som fungerar internationellt. Nationens intressen och målsättningar bör kunna främjas på ett integrerat och övergripande sätt.

För att avvärja klimatförändringen behövs det mycket annat än bara ett samarbete mellan miljöministrar och miljömyndigheter. En ny växelverkan mellan myndigheter inom olika specialområden är av nöden. Det rör sig om en krävande politisk-ekonomisk process, där resurserna från olika håll bör förenas.

Utrikesministeriet ställer till de olika samarbetsparternas förfogande statens enda globala nät. Ambassaderna och konsulaten utgör den centrala kanalen med uppgift att företräda det egna landets intressen, betjäna offentliga inrättningar, näringslivet och medborgarna samt att sträva efter att i

stationeringsländerna inverka på det mest effektiva sättet.

Finlands utrikesförvaltning har 97 stationeringsorter runtom i världen. Deras personalstyrka är liten och i stort behov av tilläggsresurser. Över hälften av dem har bara två utsända diplomater. I en stor del av beskickningarna verkar också tjänstemän från andra ministerier – i samma eller separata utrymmen. En koncentration av de internationella aktiviteterna inom olika sektorer till utrikesministeriets nätverk är ur statsfinansiell synvinkel fördelaktigare än att varje förvaltningsgren med internationella relationer skulle grunda egna filialer.

Kravet på specialkunskaper har blivit allt tydligare i och med vårt medlemskap i Europeiska unionen. Ännu på 1990-talet hördes från finansministeriets ledning krav på nedskärningar i beskickningarna i Europa eller rentav på en stängning av dem såsom onödiga. Motiveringen för detta var medlemskapet i EU samt att ”ärendena i Europa numera sköts i Bryssel”. Sådana repliker hör man inte längre. På grund av medlemskapet i EU behövs numera fler beskickningar i Europa än tidigare.

Då de krympande resurserna inom utrikesförvaltningen inte tillåter en utökning av den egna personalen, bör man söka hjälp där kompletterande resurser och sakkunskap finns. UM får många uppdrag från samhället och från den övriga förvaltningen. En stor del av vår utrikesförvaltnings aktiviteter idag består av annat än traditionell diplomati. Resursbristen inger bekymmer, då inga nya resurser tillkommer samtidigt som de nya uppgifterna ökar.

Även med ett tunt beskickningsnät eftersträvar man global inverkan. Tyngdpunkten inom utrikesförvaltningen finns i princip utomlands. För att få en övergripande uppfattning om utvecklingen i ett annat land bör man verka och bo där. Utrikesförvaltningens verksamhet i hemlandet producerar mindre tilläggsvärde än en rätt dimensionerad aktivitet vid beskickningarna utomlands. På grund av sparprogrammen inom statsförvaltningen minskar den från hemlandet utsända personalens numerär – både från UM och från andra ministerier – medan den lokalanställda personalens numerär ökar i motsvarande grad. Utgifterna för en utsänd tjänsteman uppgår till ungefär tre gånger mer än vad en person i hemlandet kostar. Det är dock inte den rätta lösningen att

bemannar den egna ambassaden enbart med personal från stationeringslandet.

Ambassadören svarar för kontakterna på högsta nivå och för helheten på det lokala planet. Den styrande verksamheten från huvudstaden är inte alltid tillräcklig, varför det faller på beskickningschefens ansvar att gestalta helhetsbilden.

Av diplomaterna krävs det en kontinuerlig förmåga till förnyelse men under trycket av mångahanda krav på expertis idag bör man också inse begränsningen av de egna möjligheterna. En UM-tjänsteman med diplomatisk utbildning kan inte alltid hantera de komplicerade frågorna inom olika specialområden. Genom att placera experter från olika områden vid ambassaderna har man åstadkommit betydande synergivinster och detta har också varit det rätta svaret på det växande kravet på specialkunnande. Finansministeriets finansråd, försvarsministeriets militära experter, inrikesministeriets immigrations-, tull-, drog- och polistjänstemän, jord- och skogbruksministeriets experter på skog och klimat, de sakkunniga inom kultursektorn samt industri-, handels- och energiråden inom exportfrämjandet erbjuder en välfungerande samarbetsmodell. Ambassadören svarar för kontakterna på högsta nivå och för helheten på det lokala planet. Som ett exempel kan man nämna klimatförändringen: trots att miljötjänstemännen står i nära kontakt med varandra bör frågorna i rätt ögonblick ställas på ett tillräckligt högt politiskt plan, i centrum för de internationella relationerna, för att verkliga politiska beslut och handlingar skall fås till stånd.

Ett alltmer utmärkande drag för de länder som hör till Europeiska unionen är att med flera länder dela gemensamma lokaliteter, ambassader och konsulat. Den bärande tanken är givetvis att hushålla med resurser och kostnader.

Det växande nordiska samarbetet ute i världen syns och erfarenheterna är uppmuntrande. I detta nu har Finland ett nära samarbete med ett eller flera nordiska länder i sju länder och visumsamarbete i fem olika länder. Samarbetet gäller i synnerhet Sverige. Det existerar också samarbete med de baltiska länderna. Till exempel i nordvästra Ryssland existerar ett nära nordiskt samarbete i konsulära och visumfrågor. Finland representerar Sverige i Petrosavodsk och Sverige Finland i Kaliningrad. Av

över en miljon visum i S:t Petersburg till Schengenområdet beviljar Finlands generalkonsulat redan nu nästan 50 %.

Det samnordiska ambassadblocket i den tyska huvudstaden är ett synligt och representativt landmärke. Varje taxichaufför i Berlin vet var "Das Nordische Haus" är beläget. Samhörigheten är märkbar och inbesparingar sker, men man bör dock påminna om att de flesta diplomatiska aktiviteter, även i gemensamma kontorsutrymmen, sker i den egna beskickningen och med en noggrann bevakning av de egna intressena.

Enligt Lissabonfördraget kommer en europeisk utrikesförvaltning (EEAS) att skapas för unionen. Unionens beskickningar i tredje land kommer att ersätta kommissionens hittillsvarande delegationer, som uppgår till sammanlagt 130 stycken. I artikeln om grundandet av beskickningar (art. 221) sägs att dessa fungerar i nära samarbete med medlemsstaternas diplomatiska och konsulära representationer.

Vad blir det av samarbetet och kan de nationella utrikesförvaltningarna i trycket av krympande resurser lita på att det nya systemet kommer att ge ett klart mervärde åt deras verksamhet?

De kommande EU-beskickningarnas uppgifter är begränsade till de befogenheter som EU erhållit. Medlemsstaterna kommer sålunda även i fortsättningen att via sina egna nationella beskickningar handha de frågor som inte hör till EU:s kompetens. Till exempel exportfrämjandet och den konsulära servicen skulle enligt definitionen även i framtiden höra till medlemsstaternas uppgifter.

Vilka är de uppgiftsområden som i fortsättningen kommer att råka ut för överlappning och kan vi bedriva en rationalisering som inbesparar resurser? Är inte just de konsulära tjänsterna sådana som medborgarna förväntar sig av de nationella EU-beskickningarna?

Det förefaller som om även medlemsstaterna förväntar sig mycket av den nya servicen för externa relationer. Det är dock skäl att påpeka att EEAS inte kommer att vara en ny institution. Den kommer inte alls att förändra ministerrådets eller kommissionens befogenheter mer än vad som sägs i Lissabonfördraget. Medlemsstaterna och medborgarna kommer att noga följa med vilken konkret nytta det nya systemet erbjuder. Ifall EEAS och dess beskickningar på

fältet inte lyckas erbjuda klara fördelar ur medlemsstaternas synvinkel sett och om det nya systemet till exempel inte omfattar en täckande konsulär service, kommer detta inte att hälsas med jubelrop och unionen som anklagas för att bygga upp en överdimensionerad byråkrati kommer inte heller att erövra nya skattebetalarkjortan.

EEAS kommer i huvudsak att finansieras över unionens budget, men detta kommer i varje fall att påverka de nationella förvaltningarna, deras personalförvaltning och därigenom budgeten. De diplomater som beger sig från utrikesministerierna till EU-uppgifter minskar ministeriernas egna personalresurser och hör sannolikt till den duktigaste gruppen.

Och kommer man att jämlikt beakta alla medlemsstater, oberoende av deras storlek, makt eller geografiska läge, när vakanser runtom i världen skall fyllas? Kommer de stora länderna att dominera den nya strukturen? Hur skall den nya personalen fördelas mellan kommissionen, ministerrådets sekretariat och medlemsstaterna? Och vad om uppgifternas varaktighet och omsättning? I detta nu finns det betydligt fler frågor än svar. Uppgiften får inte hanteras som en armbrytning institutionerna emellan i Bryssel.

Ett växande problem för utrikesförvaltningarna är frågor rörande personalpolitiken och rekryteringen samt sammanjämkandet av familj och karriär.

Den traditionella bilden av diplomatin, som förutsätter en långvarig anknytning – en livslång karriär jämte förflyttningar – förefaller att idag stå i konflikt med individuella bedömningar och arbetslivets värderingar. Uppgifternas varaktighet och stabilitet på annat håll förefaller ofta att erbjuda ett mer intressant alternativ än utrikesförvaltningen. Utrikesförvaltningen varken kan eller vill vara en arbetsgivare som splittrar familjen. Den bör kunna konkurrera som en god arbetsgivare och förmå motivera sin arbetskraft.

Utmaningarna och problemen för utrikesförvaltningarna i Finland och Sverige är mycket likartade. Man har även länge tillsammans letat efter svar på dessa. De gemensamma kontorsutrymmena för finländska och svenska beskickningar utomlands åtnjuter även ett starkt stöd bland allmänheten och i våra riksdagar.

Språk och klass hos Leo Ågren

I och med fjolårets utgivning av antologierna *Obs! Klass* och *De andra* har samtalet om klasstillhörighet i Svenskfinland tagit fart. Böckerna har väckt diskussion i den finlandssvenska pressen, och behandlades också i förra numret av denna tidskrift. Att klasskillnader tar sig många uttryck, såväl i konkret bemärkelse som i den personliga upplevelsen av att tillhöra en viss social eller ekonomisk grupp, framträder tydligt i dessa antologier.

Fördjupning i den aktuella diskussionen om de sociala klassernas vara och icke-vara kan om man vill hittas i skönlitteraturen: berättelser och karaktärsskildringar innehåller ofta implicita detaljer om socialt sammanhang och hemmahörande. Klassaspekterna kan också inta en mer framträdande plats i en skönlitterär skildring. Som exempel kan nämnas de rikssvenska författarna Susanne Alakoski och

Åsa Linderborg som i Sverige har återuppväckt diskussionen om klasskillnader och segregering i folkhemmet genom sina delvis självbiografiska uppväxtskildringar *Svinalängorna* och *Mig äger ingen*. Det är berättelser om familjer som växer upp i samhällets utkanter, bilder av en barndom präglad av fattigdom, alkoholism och utanförskap.

En författare ur en tidigare generation som behandlat klasskillnader mer explicit och i finlands-svenska förhållanden är Leo Ågren (1928-1984), verksam under 50-70-talet och idag så gott som bortglömd. Som en av bröderna i den litterärt produktiva syskonskaran Ågren, där lillebrodern och poeten Gösta antagligen idag är den mest kända, debuterade Leo Ågren med romanen *Hunger i skördetid* 1955, en skildring av de obesuttnas liv i svenskösterbottnisk proletär miljö under första hälft-

Mats Bergquist har om sin tid som ambassadör i Helsingfors sagt följande: "Man kan inte gå många steg i Helsingfors utan att påminnas om vår gemensamma historia, om den långa tid då Finland var en del av svenska riket. Det gör ambassadörsuppgiften i Finland speciell och unik. Man har i allmänhet som svenskt sändebud möjlighet att träffa dem man vill inklusive, om man har något viktigt att diskutera, statschefen själv. Man skulle kunna uttrycka det så att varje ny svensk ambassadör i Helsingfors börjar direkt på trappans högsta steg. Man kan endera stanna kvar där eller hasa neråt. I de flesta andra huvudstäder får man börja betydligt längre ned på stegen och genom att ständigt skapa nya kontakter och visa sig flitigt klättra upp för stegen".

Pengar sparas i utrikesförvaltningen. Myndigheter utomlands avvecklas då och då, men också nya öppnas. Men varför skulle vi inte fortsätta på det allt närmare samarbetets väg för att gemensamt möta utmaningarna för den moderna diplomatin? Sist och slutligen råder det ingen tvekan om att vi tillsammans är starkare än var för sig. Genom att agera tillsammans och dra åt samma håll kan vi bättre ta till vara våra gemensamma intressen. Detta är naturligtvis inte alltid möjligt. Vi är skilda länder, men inte "enskilda öar" som kan stå och titta på vad som händer i den stora världen utanför.

PERTTI TORSTILA

Artikeln är ett sammandrag av en längre uppsats i en vän-bok till Mats Bergquist (2009).

ten av 1900-talet. Sedermera utkom han med bland annat ytterligare sex prosaverk skrivna i liknande anda och en diktsamling.

Att ge röst åt de mest utsatta

Ågren var i hög grad medveten om sitt sociala ansvar som författare, och klassproblematiken går som en röd tråd genom hans produktion. Uppvuxen i ett fattigt hem i Lippjärv, Nykarleby, med en far som efter ett misslyckat flyktförsök från den torftiga småbrukartillvaron slutade som backstugusittare, ville han i sina böcker skriva om vardagen för de människor som lever på samhällets botten. Han uppger vid flera tillfällen att han hämtat inspiration för sina böcker ur sin egen barndom och uppväxttid. I en intervju i *Ny Tid* (14.10.1955) redogör Ågren för sin övertygelse. På frågan om varför han skriver kommer svaret snabbt:

Av samma orsak som de arabiska sagoförtäljarna berättar sagor. I motsats till dem berättar jag dock hellre om de lägsta i samhället än om de högsta. Jag tycker, att de mest utsatta samhällsskiktens liv är mycket mer givande som litterärt studium än överklassens, vilket senare liv jag dock inom parentes sagt känner ganska litet till.

De mest utsatta i samhället blir för Ågrens del de obesuttna på den österbottniska landsbygden. Även om det på 1950-talet då Ågren var aktiv inte längre fanns obesuttna i samma bemärkelse som förut, var livsvillkoren inte mycket lättare för samhällets fattiga. Att som till exempel Ågren själv kombinera nattarbete vid tryckpressen på *Jakobstads Tidning* med ett aktivt författarskap och rollen som familjefar kan knappast ha varit en lätt uppgift.

Med bakgrund i arbetarklassen och med en motivkrets ur densamma, kunde man kalla Ågren en arbetarförfattare. Han nämnde också ofta Jan Fridégård, Ivar Lo-Johansson och andra författare ur den rikssvenska statarskolan som sina konstnärliga förebilder. Men Ågren var också mycket mer än så. I *Finlands svenska litteraturhistoria* kallar litteraturforskaren Michel Ekman Ågren för en gränsöverskridare, en författare som samtidigt är psykolog, expressionist, dramatiker, epiker och etisk resonör. Alla dessa sidor av Ågrens författarskap framträder

i den historiska torpartrilogi som kom att bli hans mest omfattande författargärning.

I min avhandling pro gradu skrev jag om klassaspekter i denna trilogi, som jag valt att kalla "Kungsådertrilogin". Den består av tre verk som utkom under åren 1957-1961, nämligen *Kungsådern*, *När gudarna dör* och *Fädrens blod*. Det är frågan om en historisk krönika i österbottnisk landsbygdsmiljö, där läsaren över en lång tidsrymd med start i 1700-talets ofärdsår och avslutning i åren efter inbördeskriget 1918 får följa en släkts historia. Intrigen kretsar kring det egna torpet på Storsjöliden – förlagan är svärföräldrarnas lilla "nybyggargstuga", isolerad ute i vildmarken vid Huvudsjön, Esse sockens största sjö – som i *Kungsådern* med stor möda byggs upp av släktens första företrädare, den obesuttna drängen Olof Gersson. Gerssons barn och barnbarn blir sedermera om och om igen fördrivna från gården av den välbärgade och missunnsamma Pålsätten vars öde vävs samman med släkten på Storsjöliden.

Språket som klassmarkör

I denna artikel vill jag ändå lyfta fokus från själva handlingen i trilogin och istället se på hur Ågren använder sig av språket för att signalera klasskillnader. En analys av språkanvändningen i en roman kan få mera mening och innebörd om den vägs mot resten av de teman och motiv som förekommer i verket.

Att använda sig av olika språkvarieteter för att stärka karaktärsskildringen är ett ofta brukat grepp inom litteraturen. Den litterära dialogen ger författaren möjlighet att placera in sina karaktärer i en specifik kontext. Val av meningsstruktur och vokabulär fungerar som indikatorer på den sociala gruppering karaktären kommer ifrån. En specifik dialekt eller någon annan språklig egenhet som en karaktär har kan säga mycket om hennes geografiska härkomst, politiska ståndpunkt, sociala klass eller personlighet. Inom den finländska litteraturen är Väinö Linnas *Tuntematon sotilas* ett av de kända exemplen på hur dialekt kan användas för att stärka karaktärsgestaltningen i ett skönlitterärt verk. Betydelsen av dialekten i det ovan nämnda verket är så stor, att översättare Nils-Börje Stormbom såg

det nödvändigt att även i den svenska versionen ta fasta på de dialektala skillnaderna och med hjälp av finlandssvenska bygdemål skapa en motsvarande autentisk stämning.

Språket är i de två första delarna av Kungsådertrilogin en laddad praktik. Dialekt och högsvenska används parallellt i dialogen. Utöver detta förekommer också finskspråkiga inslag.

Användning av dialekt i skönlitteraturen kan ha flera olika syften. Ända fram till mitten av 1800-talet användes till exempel dialekter i den brittiska litteraturen endast i komedisyfte. I den finlandssvenska litteraturhistorien förbinds de första användningarna av dialekt i prosa starkt till de så kallade folklivsskildrarna och uppkomsten av den svenska nationalitetsrörelsen i mitten av 1800-talet. Litteraturvetaren Mari Koli menar att folklivsskildringen nådde stor popularitet vid sekelskiftet på grund av de oroligheter som pågick i landet just då med språkstrider och förryskningshot. Under dessa omständigheter kändes det viktigt att hitta en egen etnisk och nationell identitet:

Den finlandssvenska folklivsskildringen kan tolkas som en alltmer trängd minoritets självanalys. Man frågade sig: vad är finlandssvenskhet, vilka är dess hotbilder och överlevnadsstrategier? Genrens främsta insats för den finlandssvenska litteraturen var att lyfta fram den svensktalande allmogen på den litterära scenen. Samtidigt förflyttades läsarna till de små torpen, till hemmanen och bondgårdarna i Österbottens, Nylands och Ålands skärgårdar och bygder. Författarnas ambition var att skildra allmogens vardag, dess långa kulturhistoria och traditioner som hade vuxit fram i nära samverkan med den omkringliggande naturen och miljön.

Koli 2000 s. 50

En karaktärs dialekt eller sätt att tala signalerar tillhörigheten till en social grupp eller ekonomisk klass utan att författaren behöver formulera den i ord. Som litteraturvetaren Staffan Björck påpekar är det ”blott vid ett möte mellan olika språkformer [som man kan säga] att t.ex. dialekten karaktäriserar bäraren”. För att en karaktärs dialekt ska fungera som ett signalement på den sociala gruppen eller klassen, måste det med andra ord finnas en kontrast, till exempel en karaktär som talar på ett annat sätt

I Kungsådertrilogins två första delar används Nykarlebydialekten som en slags klassmarkör. Både småbönder och obesuttna talar genomgående dialekt i dialogen, ”något modifierad för att bli begriplig”, enligt Gösta Ågren. Ståndspersoner som präster, länsmän och domare talar högsvenska. Detta skapar en kontrast mellan de olika sociala grupperna. Pålsgårdens småbönder hör till en högre social klass än de obesuttna Gerssonättlingarna. Detta syns ändå inte i språkanvändningen, då alla karaktärer som arbetar och bor på Pålsgården talar dialekt. Denna lösning bottnar troligtvis i historiska fakta. I det österbottniska bondesamhället var skillnaderna mellan klasserna inte lika påtaglig som på de nyländska herrgårdarna. Här arbetade dräng och husbonde sida vid sida, och åt och sov i samma hus. Så är det också med karaktärerna i Kungsådertrilogin. Även om makten är ojämnt fördelad, delar till exempel Pålsgårdens husbonde Simon och drängen Olof samma livsstil. Det är därför inte konstigt att de också uttrycker sig på samma sätt. Fallet är annorlunda med exempelvis samhällets präst, som inte utan orsak blandar sig i bybornas göromål. Bo Lönnqvist påpekar i en artikel om retoriken i den så kallade finlandssvenska nationalitetsrörelsen, att det i slutet av 1800-talet inte fanns en enhetlig svenskspråkig befolkningsgrupp. Den svenskspråkiga populationen var uppdelad i en överklass med politisk och kulturell makt och en allmoge bosatt längs kusterna. Medan överklassen talade en äldre form av rikssvenska, använde sig allmogen av flera olika fornsvenska dialekter. Detta stämmer väl överens med de förhållanden Ågren beskriver i Kungsådertrilogin.

Karaktärernas tankar och *erlebte Rede* återges dock alltid på högsvenska. Även berättarrösten talar högsvenska. Man kan anta att Ågren valt denna lösning för att vara säker på att de läsare som inte känner till dialekten ändå ska förstå handlingen. Berättaren ger inga förklaringar till den dialog som äger rum på dialekt och förutsätter att läsaren trots detta ska hänga med. Arrangemanget tycks inte heller ha varit något problem för recensenterna, som i de flesta fall anser att dialekten ger mer karaktär åt protagonisterna och skänker berättelsen atmosfär. Några kritiker tillstår dock att det dialektala språkbruket kan vara svårt att förstå för en som inte är

från trakterna. *Västra Nylands* recensent Sven Willner är den enda som verkar se användningen av dialekt som något negativt då han i en anmälan av *När gudarna dör* anser att Ågren "alltjämt i dialogerna [är] alltför slaviskt bunden till sin hemorts dialekt" (14.10.1959).

Att dialekten används i trilogin för att ge berättelsen en autentisk atmosfär och göra karaktärerna och handlingen mer trovärdiga stämmer säkert. Jag anser dock att detta inte är den enda orsaken till att författaren valt att infoga dialekt i dialogen. Kontrasten mellan samhällsklasserna märks tydligast i dialogsituationerna där de två olika språkvarianterna ställs mot varandra. De ståndspersoner som förekommer i trilogin är oftast ute i ett ärende som inte är fördelaktigt för de obesuttna. Konflikten finns alltså redan från början där, och genom att två karaktärer med olika världsbild konfronteras och talar två olika språk, tillspetsas konflikten ytterligare. Användningen av de två olika språkvarianterna får därmed på ett textuellt plan representera de slitningar mellan samhällsklasserna som redan konkret framkommit i berättelsens handling.

Denna tendens märks tydligast i den korta sekvensen i *När gudarna dör* där självaste Herren Gud stiger ner från himlen den stund då Gerssonättligen Jöns ska dö. Jöns får då lakoniskt konstatera att Gud tydligt talar högsvenska, i sammanhanget kallat "prästsvenska":

–Du kallade på mig, Jöns Storsjö, sade Herren Gud [...] Förtälj ditt ärende. Min tid är ganska knapp.

–Tin tid, svarade Jöns långsamt, tin tid kan int vara knappare än min ä nu. Intraen tid kan vara kortare än min.

–Och förty är det skäl att snabbt komma till saken, genmälde Herren Gud.

–Ja. Dähär ä ett ting – en domstol. Tu ä svarand å ja – ja e kärand.

–Låt anklagelserna komma då, sa Herren Gud. Förklaringar är visserligen inte min starka sida och människors lagar är jag illa bevandrad i, men jag skall göra så gott jag kan [...]

–Va ja heitast sku villa veta just nu, sa Jöns, ä vafer tjänaran din just nu gar på människojakt jär i skojin me byssor å blodhundar. Vafer?

–Vem är då mina tjänare? Ja, du må förlåta

mig att jag ännu inte lärt mig ditt språk, det var ju också ganska nyligen jag kom till de här trakterna.

När gudarna dör s.245

Även om "Herren Gud" själv uppger att orsaken till att han talar högsvenska är att han så nyligen kommit till denna del av landet, ser jag snarare valet av språkvariant som en metod att poängtera olikheterna mellan Jöns och denna gud. Genom handlingen har vi fått ta del av allt det elände Jöns fått vara med om. Även om han haft en stark gudstro och alltid vänt sig till Gud för att hitta en lösning på sina problem, har det inte hjälpt honom. Tvärtom går det till slut så illa att han förlorar både hemman och familj, vilket också får honom att förlora tilltron till Gud. Att Gud sedan talar högsvenska – förtryckarnas språk – när han närmar sig Jöns för första gången blir därför ingen överraskning för honom. Han har ju redan fått märka att Gud varken har något intresse av eller förståelse för Jöns situation. Språkanvändningen bekräftar endast de skiljelinjer som existerar mellan Jöns och den Gud han en gång trott på.

Förhållandet mellan dessa två språkvarianter blir än mer intressant då man ser på det i skenet från de finska inslag som förekommer i trilogin. Även om scenerna med finska inslag är väldigt få, bär de på en stor symbolbetydelse. Merparten av handlingen äger rum på svenskbygden, och svenska är det språk som allmänt talas. I *Kungsådern* består det enda finska elementet av det faktum att länsman har en dräng som heter Pekka, som vi får veta att "bryter på finska" (s. 76). Protagonisterna lever i isolation och utan större kontakt med den finska språkgruppen. Detta faktum förändras dock i trilogins andra del den kväll Olof Gerssons dotter Anna, bosatt ensam på Storsjöleden, i skymningstid får besök av en mystisk man:

Då reste främligen äntligen på sig, gick några steg mot henne så att han kom i ljustet från den lilla fönstergluggen och sa: Hyvää iltaa [God kväll]. Rädslan släppte lika fort som den hade kommit. Hon förstod inte vad han sa, hade väl knappt hört ett enda ord finska tidigare i sitt liv. Det var hans röst hon lyddes till. Det var fars röst och det var Spass-Matts röst, hennes människor talade så.

När gudarna dör s.49

Främlingen som besöker Annas hus heter Olavi och talar endast finska. Anna förstår ingen finska och Olavi förstår ingen svenska, men de lyckas ändå kommunicera med varandra. Att de inte förstår varandras språk hindrar inte dessa två personer från att känna gemenskap med varandra och förälska sig. I Olavi ser Anna både sin döda far och skogstorpens Spass-Matt, hon ser "hennes människor". Olavi är någon Anna kan identifiera sig med och förstå, och de ärr av piskan hon ser på hans rygg blir ytterligare en orsak att älska honom:

Hon hade velat berätta honom mycket. Men än var det så få ord de hade gemensamma. Hon kunde bara smeka hans rygg. För henne var piskarret ett adelsmärke. Det märket hade hennes far burit. Den trotsandes märke.

Ibid. s. 57

I Kungsådertrilogin binds protagonisterna samman av sin sociala position, sin klass. Anna känner gemenskap med Olavi eftersom båda kommer från en liknande social bakgrund. Olavi behöver inte säga detta för att Anna ska förstå. Hon hör det på hans röst, och förstår det när hon ser hans hand, "en arbetskarls hand, ett verktyg som inte skulle svikta för första bästa sten i åkern" (s. 52). Att hon sedan märker att han har ärr efter en piska på sin rygg får henne bara än mer övertygad om att de delar samma öde.

En liknande scen utspelar sig i slutet av trilogins tredje bok, *Fädrens blod*. Gerssonättligen Rolf har efter krigets slut åkt till östra Finland för att ge sin vän Hjalmar mor budet att hennes son har avlidit. Han råkar då komma till samma trakter där en rödgardists dotter under kriget våldtogs av Ralfs bataljon. Han har under årens lopp inte lyckats glömma flickan, och gör en avstickare till hennes torp för att se om hon ännu bor kvar:

Jag öppnade försiktigt ytterdörren – förstugan doftade nykärnat smör. Højde handen och knackade tveksamt på dörrposten.

– Sisään, sa en kvinnoöst.

Jag vred ner låsvredet och sköt försiktigt in dörren och hela tiden visste jag att det var hon. Det var hon.

Och ändå var det inte hon. Det var inte den trasiga, pinade flickan jag kom ihåg. Det var en

mogen kvinna jag hade framför mig. Ett ansikte med en egendomligt vild skönhet och fortfarande skogsråets bottenlösa ögon.

Kände hon måne igen mig?

– Goddag.

– Goddag.

Så blev det tyst en lång stund.

– Det är varmt ute – kunde jag få ett glas vatten måne. – Min finska var hackig och bruten [...]

– Jag var tjugosju år den gången, var väl inte så oskyldig och grøn längre, tänker jag [...] Men när jag satt därinne i stugan var det något helt nytt som strömmade fram genom mig [...] och plötsligt visste jag, förstod. Vetskapen strömmade genom mig med nästan smärtsam kraft. Jag – jag älskar henne – jag har alltid älskat henne. Det var därför – jag aldrig kunnat bli henne fri – därför har hennes ansikte förföljt mig i dröm och vaka, därför –

Fädrens blod s. 236

Även i denna scen blir språket sekundärt. Förutom att de två karaktärerna har en gemensam historia, nämligen den fruktansvärda våldtäkten kvinnan blev utsatt för och Rolf tvingades bevittna under kriget, kan man anta att hennes klasstillhörighet också påverkar Rolfs känslor gentemot henne. När våldtäkten äger rum skäms Rolf i "sin mardrömsvärld över att karlarna därinne höll på och våldtog hans egen syster Anna, och han inte vågade eller kunde lyfta en hand för att hjälpa henne" (s. 106). Att flickan för tankarna till hans egen syster vittnar om att han ser henne som en like, som en av sitt eget folk.

Analysen ovan visar på de olika betydelser språkanvändningen får i trilogin. I de två första delarna finns det en konflikt mellan den obesuttna Gerssonätten, som talar dialekt, och ståndspersonerna, representerade främst av länsmän, domare och präster som talar högsvenska. Ståndspersonerna förekommer oftast i situationer där de på ett eller annat sätt utövar makt och förtrycker de obesuttna. Konflikten mellan dessa två sociala grupperingar accentueras ytterligare av de två olika språkvarieteter som konfronteras i dialogsituationerna. Dessa två samhällsgrupper talar olika språk och förstår därför inte varandra. Finskan, som på alla sätt och vis skiljer sig mera från det svenska högsvenska

Nykarlebydialekten, får däremot en helt annan roll i historien. Istället för att en barriär bildas mellan de olika språkgrupperna, känner finsk- och svensk-språkiga obesuttna en gemenskap med varandra som är oavhängig språket. Klassen är den förenande faktorn.

Mari Koli skriver om folklivsskildraren Oskar Behm och menar att man i hans berättelser kan utläsa en kamp som inte utspelar sig mellan två etniska språkgrupper, utan mellan två sociala klasser:

Behm gestaltar inte allmogefinlandssvenskheten i förhållande till den etniska Andre – skillnaden finns i förhållande till den egna språkgruppens överklass. Finlands svenskspråkiga befolkning framstår som uppdelad i två läger: dels i den grupp som har äganderätt och rörelsefrihet på det politisk-ekonomiska planet, dels i de obesuttna och maktlösa. Överklassens identitet bottnar inte i den av Freudenthal eftersökta känslan av etnisk solidaritet, menar Behm. De svensktalande godsägarna, fogdarna och till och med prästerna beskrivs istället som drivna av själviskt penningbegär och de exploaterar hänsynslöst den idogt arbetande allmogebefolkningen.

Koli 2000 s. 57

Detta citat passar lika väl in på Leo Ågrens Kungsådertrilogi som på Oscar Behms folklivsskildringar. Hos Ågren är konflikten mellan klasserna inom den svenskspråkiga gemenskapen den mest framträdande problematiken och den verkliga orsaken till protagonisternas förtryckta position som fattiga obesuttna och torpare. Finskans intrång i svenskbygden ses varken som ett hot eller problem. Istället känner Kungsådertrilogins protagonister mer gemenskap med de finskspråkiga karaktärerna som tillhör samma sociala klass än med de svenskspråkiga ståndpersonerna och småbönderna.

En bortglömd författargärning

Den kritik som Ågrens böcker bemöttes av när de kom ut var i regel positiv. Sten-Olof Westman i *Vasabladet* kallar till exempel debuten för ”en märkeshändelse i vår finlandssvenska litteratur” (27.11.2954). Ågren blev kallad en modern folklivsskildrare och den första författaren som tog upp den finlandssvenska landbygdsproletären på agendan.

Bertel Kihlman som recenserade Kungsådertrilogins två första delar i *Nya Argus* kallar *Kungsådern* för ”en kraftig historisk roman” och skriver bland annat att Ågren i denna bok har gjort ett genomgående gott arbete:

särskilt värda att framhållas är fastheten i greppet på uppgiften och säkerheten i gestaltningen av det givna stoffet. Skildringen är ständigt koncentrerad mot det väsentliga [...] värd uppmärksamhet är vidare Ågrens sinne för det dramatiskt verkningsfulla i konfliktstoffet, hans förmåga att låta dess inneboende dynamik på ett självfallet sätt ta sig uttryck i verkningsfulla scener.

Bertel Kihlman, *Nya Argus* nr 21/1957

Det fanns helt klart en efterfrågan på den sorts litteratur Ågren producerade. Författarna till de finlandssvenska litteraturhandböckerna sticker heller inte under stol med Ågrens betydelse för 50-talets litteratur. Sven Willner menar i *Det anonyma 50-talet* att Ågrens romaner ”hör till det som allttjämt känns aktuellt och väsentligt i 50-talets litteratur”, och i George C. Schoolfields *A History of Finland's Literature* omnämns Ågren som ”the Ostrobothnian prosaist who presented the most distinctive profile in the 1950's”. Varför då denna glömska?

En orsak till detta kan måhända sökas i det faktum att Ågrens författarskap inte hade en folkrörelse i ryggen. Detta var fallet i Sverige och finska Finland under samma tidpunkt: en klassmedvetenhet höll på att födas hos arbetarna, ett politiskt engagemang existerade och på andra sidan viken uppstod det en hel litterär skola som sysslade med att synliggöra arbetarnas vardag. I Svenskfinland fanns inte en likadan massrörelse. Dialektbruket i romanerna kan vara ett annat skäl till att läsare inte hittat Ågren.

Ågrens produktion väckte på sin tid inget intresse på finskt håll och hans verk har inte översatts till finska. Som Ågrens bror Gösta påpekar i Leo Ågren-biografin *En man gick genom stormen*, finns det ingen naturlig förklaring till den finska reservationen. Böckerna behandlar ju den finländska historien och är djupt förankrade i Finlands liv. Finlandssvenska böcker av sämre kvalitet har översatts till finska. Ågren var efter sina första böcker ett känt namn i Sverige, och redan detta faktum kunde vara orsak nog för de finska förlagen att intressera sig

för honom. Gösta Ågrens förklaring till det finska ointresset är att det råder en huvudstadens kulturimperialism i Finland. Är man bosatt i Österbotten och skriver på svenska om en österbottnisk motivkrets, finns man inte. Hur det förhåller sig med den saken ska inte spekuleras i här, men onekligen förefaller den finska tystnaden något udda.

Ytterligare en orsak kan vara den natur en viss del av kritiken tog. Även om mottagandet var positivt, var det inte helt förbehållslöst. Debuten uppfattades som ett mycket talangfullt första verk som krävde en ännu talangfullare uppföljare. Som Michel Ekman påpekar i *Finlands svenska litteraturhistoria*, visar mottagandet av Ågren på det vanskliga i den samtida kritiken. Istället för att ta emot Ågrens böcker som de var och döma dem utifrån de kvaliteter som fanns där, väntade sig även den mest positiva kritikern att nästa verk skulle vara ännu bättre, eftersom Ågren då skulle ha mognat som författare. Detta förhållningssätt resulterade i att varje nyutkommen roman endast sågs som en företrädare till det verkliga genombrottet som skulle frambringa ett mästerverk av världsklass. I denna anda menar till exempel *Hufvudstadsbladets* recensent Nils-Börje Stormbom i en anmälan av Ågrens tredje bok att författaren klarat av sitt gesällprov med heder men "till mästerprovet är det förstås ett gott stycke kvar" (28.11.1957). Kritikernas inställning syns också i de ständiga jämförelserna av det aktuella verket med de tidigare utkomna böckerna som till exempel Ole Torvalds i *Åbo Underrättelser* om *När gudarna dör*: "Det syns mig inte riktigt omdömesgillt att kalla boken 'märklig' i största allmänhet, utan närmare måttskala. Men den är nog sin upphovsmans bästa prestation hittills, och det kan vara vackert så" (28.10.1959) och Helmer J. Wahlroos i *Borgåbladet* om samma bok: "I jämförelse med *Kungsådern* betecknar *När gudarna dör* ett avgjort framsteg" (8.10.1959). Det av recensenterna så efterlängtade genombrottet kom aldrig och den samtida kritiken kan ha haft del i att Ågren idag

är så gott som okänd och inte läses i särskilt stor utsträckning. Med tanke på böckernas aktualitet och dramatiska nerv kan nog detta ses som en förlust för den finlandssvenska litteraturscenen.

YASMIN NYQVIST

Ågren, Leo:

1957: *Kungsådern*. Helsingfors: Söderström

1959: *När gudarna dör*. Helsingfors: Söderström

1961: *Fädrens blod*. Helsingfors: Söderström

Andra källor:

Björck, Staffan 1953: *Romanens formvärld. Studier i prosaberättarens teknik*. Natur och Kultur

Edström, Mauritz 1972: "Rätsida på Finlands avigsida" i *Studiekamraten* 54:2

Koli, Mari 2000: "Folklivsskildringens folk och litteraturhistoriens borgerskap. Om etnisk självporträttering i litteratur och litteraturvetenskap" i *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk* (redaktör Derek Fewster). SLS

Loman, Bengt 1980: "Högspråk och lågspråk i finlandssvensk prosadiktning" i *Språken i vårt språk* (redaktör Inge Jonsson). Bokförlaget PAN/Norstedts

Lönnqvist, Bo 2001: "Retoriken i den etniska mobiliseringen" i *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv* (redaktörer Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist och Yrsa Lindqvist). SLS

Page, Norman 1973: *Speech in the English Novel*. Longman

Schoolfield, George C. 1998: *A History of Finland's Literature. Vol. 4 of Histories of Scandinavian Literature*. University of Nebraska Press

Willner, Sven 1988: *Det anonyma 50-talet*. Söderström

Zilliacus, Clas (red.) 1999: *Finlands svenska litteraturhistoria 2*. SLS

Ågren, Gösta 1983: *En man gick genom stormen. Leo Ågrens liv och diktning*. Skrivor.

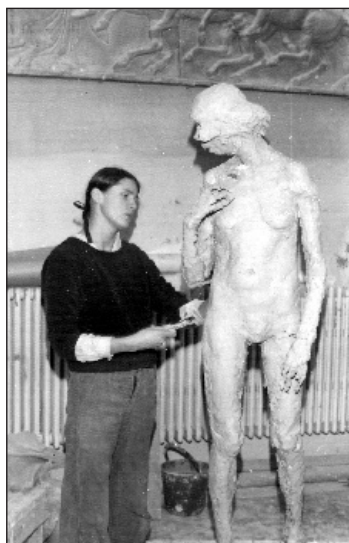
En gest i brons

om Hannele Kylänpääs konst, med tips för resenärer i hemlandet

På Helsingfors Vattens gård i Ilmala i stiger en sinnlig sjöjungfru upp som direkt ur det undermedvetnas djup. Armar och händer håller först på att växa fram genom simhuden och på ryggen finns ormlika utväxter. Längre bort i bassängen simmar en stursk svan. På sommaren sprutar det vatten ur de höga bågarna som kantar bassängen, men sjöjungfrun är nästan ståtligast mot vinterns snötäcke, skådande ut över Västra Böle nedanför. Beställningsverket *Vatten* (*Vedet*) är från 2006.

Skulptrisen Hannele Kylänpää föddes 1948 i Tusby och är fortfarande barndomshemmet trogen. Hennes mamma var lärare i porslinsmålning. Sin ateljé har hon i konstnärshemmet Lallukka i Helsingfors. Hon arbetar i lera, brons, gips, cement och hör till våra mest produktiva skulptörer. Som ung reste hon i Italien och tog intryck av skulptörer som Marino Marini (1901–1980), Giacomo Manzù (1908–1991) och etruskerna. I hennes arbeten kan man se återklanger av Marinis höga, smala gestalter eller Manzùs hopkrupna människor. Kylänpää kan emellertid inte räknas till någon speciell skola, hon har i sin enorma produktion gått efter egna riktlinjer.

Hennes tidiga verk, högre, inom sig knutna mänskogestalter betecknades av kritiken som dystra och brutala.

Skulptören på 1970-talet

Gestalternas namn, som *Fruktan* (*Pelko*), *Smärta* (*Tuska*), *Flykt* (*Pako*), *Hot* (*Uhka*) och *Frysande* (*Paleleva*) pekar åt samma håll. En kritiker beskriver 1979 verket *Fruktan* på följande sätt:

En ung, hjälplös flicka står där krumbent, liksom främmande för sin egen existens. Kroppen är outvecklad, det stora huvudet är vänt åt sidan, ansiktsuttrycket oskuldsfullt ovetande. I sin passivitet är denna flicka utlämnad åt omgivningens nåd, oförmögen att stå på sig i dagens konkurrenssamhälle.

En ironisk kommentar till dagens värld, från så sent som 1986, kan numera studeras av våra parlamentariker i den underjordiska förbindelsekorridoren mellan riksdagen och den nya tilläggsbyggnaden. I *Skyndar långsamt* (*Hidas kiiruhtaja*) försöker en storvulen man med belåten uppsyn och med händerna på ryggen komma framåt balanserande på ett tunnband.

Leena Peltola skriver om Kylänpää :

Hon har tolkat människans gestalt, människans innersta, med en fri, oförskönad, nästan missbildad men samtidigt märkligt fascinerande form. Dessa människor livas ofta upp av rörelse, också då de är i ett orörligt tillstånd.

Artikeln finns på nätet. I presentationen av en utställning i Fiskars 2002 skriver hon:

När en flyktig gest förevigas i brons upptäcker betraktaren att dylika gester alltid funnits. Det handlar inte längre om själva ögonblicket, utan om hur det visar människans eviga lott, kamp, en varelse skapad för ensamhet. Och för ett ögonblick är allt urgammalt, oändligt.

Hannele Kylänpää: *Vedet* (2006)

I början av 1980-talet skedde en förändring i Kylänpääs kynne. Hon fick göra en resa till Egypten och barnen Antti och Ida föddes (Kylänpää lyckades med att vara gift i 3 månader). Den fornegyptiska skrivaren återges i många verk i de mest skiftande former och material. Alltid sittande, men ibland tillbakalutad mot ena handen. Skrivaren har också bytt kön och blivit kvinna. Formen är sluten, meditativ.

Mitt intresse för skulptören väcktes av en utställning i galleri Sculptor år 2000. På affischen står en ung man i brons i fornegyptiskt perspektiv med nedre bålen och ansiktet i profil, men bröstkorgen sedd framifrån. De egyptiska gestalterna förekommer i många versioner. Kritiken uppskattade speciellt en pojke, *Antti från Egypten* (*Egyptin Antti*), i naturlig storlek. Då jag i våras samlade material till ett föredrag om Kylänpää visade det sig omöjligt att hitta en bild av verket. Till slut fick jag se själva skulpturen, då jag intervjuade Kylänpää i Lallukka. Hon höll på att flytta mellan två ateljéer. Där stod han bland flyttlådorna i hennes tambur, ett barn med

känsligt pojkansikte och spretande fingrar, men med faraos kobra slingrande på pannan.

Kylänpää återkommer under årens lopp flera gånger till sina gamla motiv. *Fågelpojken* (*Lintupoika*) i Heinävesi från 1991 står i en fornegyptisk pose och ett idag ännu halvfärdigt arbete är en ytterst förenklad skrivare i terrakotta.

Barnen har inspirerat en mängd små bronsskulpturer. I *Nattpaitun* (*Yöpaita* 1986) valsar en liten flicka omkring när hon inte alls vill gå och lägga sig, i *Tändsticksflickan* (*Tulitikkutyttö* 1986), skrinar hon framåtlutad som i en flamländsk målning med ett stort huckle på huvudet, i *Flickan i kålhuvudet* (*Kalinpäätyttö*) tittar ett spädbarnsansikte fram mellan kålbladen. I en intervju säger Kylänpää:

Jag är inte alls social och jag kan inte beröra de stora massorna. Mitt fack är att med tung skulpturalitet kombinera en upplevelse, en lätt aning av ett leende, en som kännetecknar barnet. Trots att jag på sätt och vis gör traditionella skulpturer, försöker jag ändå inte efterlikna den naturalistiska formen.

I naturparken Sapokka, Kotka

Kylänpääs sätt att namnge sina verk kan ofta förefalla kryptiskt. Själv säger hon att namnen bara dyker upp. Tyvärr är de mycket svåra att översätta.

Katter är ett annat återkommande tema i Kylänpääs produktion. I cement, brons och gips tronar där allt från ödesmättade sfinxer till majestätiska bondkattor inspirerade av skulptörens egen hemmakatt. Namnen är mytiska, *Gudinnan (Jumalatar)*, *Prästinnan (Papitar)*, *Sfinxen (Sfinksi)* eller helt vardagliga som *Spinnande vit munkkringla (Valkoinen donitsikehräjä)*, *Sandranden (Hiekkaraita)* eller *Krafsning (Rapsutus)*. Några katter är gjorda i brons, men Kylänpää har också fått beröm för sin förmåga att fånga djurens väsen i ett så otillgängligt material som cement.

Kylänpääs mindre arbeten har försvunnit i privata samlingar eller i museernas förråd. På nätet finns några bilder. Därför känns det bra att hon fått många offentliga beställningar.

Lapplandsresenären kan beskåda den stora bronsskulpturen *Moder Lappland (Äiti-Lappi 1989)* i Rovaniemi. För att gjuta den behövdes en enorm byggnadsställning. Sju meter hög reser sig en ofantlig kvinnogestalt balanserande på en solskiva. I sina armar håller hon en nyfödd och i kjolfållen klänger ett lite större barn. Trots formatet ser gestalten lätt ut, nästan som om hon svävade. Huvudet är litet och fågellik med ett arkaiskt, "etruskiskt" leende. Det förefaller som om de lokala invånarna godkänner skulpturen. Kanske upplever de där genklanger från gamla samiska myter. Jag har inte hittat några pejorativa insändare.

Sämre gick det för Kylänpääs samtida uteskulptur i Kyröfors. Inspirerade av hennes mindre skulptur av Frans Emil Sillanpää ordnade man där en insamling och beställde en skulptur föreställande romangestalten Silja. Kylänpää lämnade pigan Siljas tragiska öde med förförelse och lungsjuka åt sidan och skulpterade en ung flicka som ett naturbarn som öppnar sig för livet. Hon är helt oskuldsfull. Hon vaggar med benen i kors och öppnar famnen som för solen eller duggregn. Kylänpää beskriver henne som en famn full av vatten, inspirerad av författarens kristallklara språk. Det kunde vara en springbrunn. Verkets skönhet och symbolik gick dock de goda kyröforsborna förbi. Tidningarna fyllades av invektiv som "ser ut som en plockad höna" eller "efter akten" och de radikalaste fordrade pengarna tillbaka.

Fågelpojken (Lintupoika) finns i Heinävesi och är ett minnesmärke över kompositören Otto Kotilainen, som bland annat tonsatte Topelius *Sparven om julmorgonen*. Fågelpojken står spänd som en fornegyptisk gestalt med handen utsträckt och på den en fågel färdig att lyfta och flyga sin väg.

Kylänpääs djurskulpturer är många och resultatet av intensiva iakttagelser bland annat i Tusby och på semesterorter i Kyröfors och Heinävesi. Betecknande för dem alla är en enorm känslighet och ett sökande efter djurets väsen. I synnerhet de tidigare skulpturerna är nästan som skisser, och en svenskspråkig kritiker har sett sig föranlåten att skriva om hennes

Keinukissa (Gungkatt, 1999)

”lite hafsiga formkänsla”. Hon kanske inte fångar ekorrens exakta konturer, men istället ekorrens själ. På senare år har Kylänpää överraskande nog övergått till ett mera naturalistiskt framställningssätt. Hon kan inte förklara varför.

Hennes största projekt med djurskulpturer kan man bekanta sig med i naturparken Sapokka i Kotka. Turistbyrån är mycket förtegen om satsningen och säger att man själv skall leta upp arbetena. Skulpturerna är utplacerade i parken på ställen, där man kunde förvänta sig att träffa på djuren i fråga, men de är inte utmärkta på något sätt. Vilda djur är ju skygga och till slut måste vi förlita oss på parkarbetarnas hjälp för att hitta sammanlagt tio stycken. En mård tar ett språng över klippan, en hare skuttar i buskarna, katten speglar sig i en undanskymd pöl och sälen sticker upp huvudet ur naturparkens havsvik. Svårast att upptäcka var duvan som landat på en klippvägg.

Förutom sjöjungfrun i Ilmala fick Kylänpää av Helsingfors stad även en beställning på en minnesmedalj till stadens 450-årsjubileum 1999. Medaljen delades ut till förtjänta medarbetare, men en förstoring finns också i Stadshusets för publiken stängda aula på Alexandersgatans sida. Jag lyckades slinka mig in för att studera och fotografera den, men hamnade nästan i polisens finka då jag skulle ta mig ut. Detta (som offentligt listade) verk kan utan påföljder beses också på ytterväggen av konstnärshuset i Nordsjö. Framsidan föreställer Gustav Vasa medan frånsidan är mera svårtydd. Den innehåller antydningar om stadens historia och läge vid kusten.

Kylänpää har tyvärr inte på länge haft någon utställning i hemlandet. Det skulle säkert vara dags för en retrospektiv utställning, då man bland annat kunde få se hennes känsliga verk av barn och åldringar eller någon av de enorma bronsgestalterna, som nu vilar i hennes trädgård i Tusby. I nyare verk finns genklanger från en resa till Kina. Katten har blivit

till ett lurande lejon i röd terrakotta och de kinesiska ormarna reser sig som grafiska tecken. Hon uppskattar de urgamla kulturerna därför att de är avskalade allt överflödigt.

Utomlands har hon ställt ut ett par gånger under senaste år. En stor mönstring av finländsk konst visades 2008 i Santiago de Chile. I den deltog de i Lallukka bosatta konstnärerna. Kylänpää bidrog bland annat med en grupp mycket smala, vassa gestalter som en påminnelse om Cykladernas konst. Fylligare var *Svart inuti* (*Musta sisältä*) med bälten och fötterna som från en målning av Degas och med en levande växt som vällde fram ur hållrummet upptill. I höstas visade Kylänpää tillsammans med målarinnan Marjatta Hanhijoki över 100 verk under sex veckor i Prag.

MARGARETHA STARCK

Att koka makaroner åt sina döttrar

Tomas Espedal och drömmen om ett vilt poetiskt liv

Den bergenske författaren Tomas Espedals (född 1961) stjärna lyser allt klarare på den norska parnassen. Han har skrivit tio böcker och i all synnerhet de senare, *Dagbok (epitafer)* 2003, *Brev (et forsøk)* 2005 och de två NR-nominerade *Gå (eller kunsten å leve et vilt og poetisk liv)* 2006 och *Imot kunsten (Notatbøkene)* 2009, har framkallat kritikerkörens lovsånger. Noteras ska även det lyriska experimentet *Ly* (2007), som består av tjugo sidor och har kallats en miniatyr.

Böckerna har en självbiografisk kärna. Tomas Espedal är jag-berättare och huvudperson i ett flertal böcker av Tomas Espedal. Men författaren är ingen bekännare; han klär sig inte naken för läsaren, utan orden är kläder att dölja sig bakom, som han har uttryckt det. Därför är det berättaren och huvudpersonen Tomas Espedal jag skriver om. Den ”faktiska” Espedal är mig i stort sett obekant, han uppträder i det följande som Författaren med och utan stor bokstav. Mellan Espedal och Espedal råder förstås ett (o)visst spänningsförhållande.

Som värst är Espedal grandios (läs: maniskt, irriterande) självupptagen, som bäst berättar han poetiskt och fabulerande om konstnärsliv, identitetskris och vardag.

Det händer att det irriterande och det intressanta finns sida vid sida i samma bok. Det är fallet inte minst i *Gå*, som detta först och främst skall handla om.

Gåendet som romantisk disciplin

I *Gå* beger sig Espedal på vandring dels i en rad europeiska länder, dels i några centrala författarskap. Gåendet etablerar han som en romantisk disciplin

med hjälp av Rousseau, Coleridge, Hölderlin – och i all synnerhet Rimbaud. En av resorna har som mål huset i Roche, där Rimbaud skrev *En tid i helvetet*. Espedal konkluderar att han levt länge och gått långt innan han hunnit tillbaka till utgångspunkten för sitt eget skrivande. Han som Espedal fascinerats av är:

”Den unge gutten som ville gjøre opprør, som ville reise bort, gå ut, som ville leve den frie friheten. Den unge gutten som ville skrive. Som ville leve et vilt og poetisk liv.”

I Rimbaud koncentreras mycket av det Espedal värdesätter högst: upproret, vildheten, poesin, skrivandet – och inte minst ungdomen. ”Jag är nitton år, jag blir ej mera” skrev Björling och precis som Brunnsparkspoeten vill Espedal fortsätta att se ”som nitton vårar ser”. Resan förväntar att vi skall möta världen med unga och hungriga ögon, skriver Espedal. För att kunna befinna sig i nuet måste han lämna allt ”det gamla” bakom sig: ”Han har sagt farvel til arbeidet. Farvel til ansvaret. Farvel til pengene. Han har tatt avskjed med venner og kjæreste, med ambisjoner og fremtid.”

Vandraren Espedal spelar gärna rollen som en missanpassad och revolutionär ung man, och som en utlevande konstnär, som legitimerar det mesta med föreställningen om att det är de omoraliska konstnärerna som skapar den största konsten. Följaktligen är Espedal inte enbart en vandringsman i naturen, han är också en flanör i Paris och Istanbulsnattliv. Han är ibland en världsförbättrare, ibland en *enfant terrible*, som poserar med sin fascination för prostituerade.

Förutom att vara problematisk på hundra andra sätt, är den manligt-romantiska konstnärsdrömmen Espedal odlar påfallande exkluderande. Det går liksom inte att föreställa sig Författaren koka makaroner till sina döttrar.

Det känns helt riktigt att det är en norrman som skriver om att gå och vandra. Om det fanns nationella motton, skulle det norska vara "Ut på tur, aldri sur". Bortsett från att han är besatt av vandringens glädjeämnen och strapatser, rör Tomas Espedal sig emellertid milslångt från det hurtigfriska och scoutsnälla. Som vandrare är han tidvis en poet och en samhällskritiker, tidvis en clown och en antihjälte.

Espedal är en excentrisk författare med en fallenhet för alkohol. Det är inte det bästa möjliga utgångsläget för månadslånga vandringar. Han ser med unga ögon, men svetts även fruktansvärt i den varma och konstiga dress han vandrar omkring i. Han är besatt av gåendet, men är inte alltid i form efter den förra nattens festande. Men han möter världen och sina medvandrare med öppna ögon, viktig är även gemenskapen med bäste vännen och vandringsbrodern Narve.

Tillsammans med Narve har han sedan de tidigare ungdomsåren haft en del projekt på gång. De handlar med ett ord om revolution. Tillsammans sitter de två vännerna till exempel på en restaurang i Aten och planerar en genial världsrevolution. Men allt rasar samman när krogen stänger. Vid ett annat tillfälle lyckas de i alla fall stifta ett långsamhetens parti (två medlemmar, fortfarande), vars program i all enkelhet består i att vara emot flyg, bilar och allt annat som går fort. Gående steg för steg genom världen är det så lätt att se vad som fattas i våra liv. Den väldiga rikedomerna har framkallat ett nytt armod. Villorna, båtarna, bilarna blir allt större, men människorna blir allt mindre, "man ser dem nesten ikke, de forsvinner i sitt eget".

Solitären och hans familj

När vi gått oss vilse i Espedals eskapader kan vi slå oss till ro med det som för honom blev ett slags hemkomst. Här vrids strålkastarna åt ett delvis annat håll. Den vilda och poetiska mannen nyktrar till (även om han fortfarande dricker – det handlar inte

om sprit), något han inte direkt eftersträvar, men plötsligt en dag väljer ödet vägen.

Författandet av *Gå* omtalas i några av författarens tidigare böcker och i hans senaste. Men snarare än att vara en integrerad del av författarskapet är *Gå* en ö. Berättaren är den ständiga nittonåringen, en ansvarsfri Författare. Även i *Dagbok*, *Brev* och *Imot kunsten* finner vi upprorsmannen och romantikern Espedal, men han rör sig inom en ram som ödet mätt upp. Espedal är den drabbade och den utvalde. Inom några få månader dör den älskade mamman och en kär före detta flickvän, med vilken Espedal har två döttrar. Dödsfallen försätter Espedal i chock och med ens har han två flickor (och ett stort gammalt hus) att ta hand om.

I *Dagbok* summerar han situationen:

"Jeg har alltid forbundet det å være far med et fravær. Nu er det min tur til å være far. Jeg er glad for at jeg ikke kan velge, for kunne jeg velge, så hadde jeg valgt det bort. Til fordel for hva? Jeg hadde valgt arbeidet, reisene, kameraene, alkoholen, festene, den friheten som jeg til-la så stor betydning, og som i dag er fullstendig meningsløs."

Den hemkomne resenären kaster sig ivrigt över sin nya uppgift. Han strävar efter att vara både mamma och pappa, och vill ständigt vara till hands. Det resulterar bland annat i att den ena dottern ber att få bli lämnad ifred ibland (den andra har redan flyttat). Men sanningen är att författaren upptäckt att han tycker om att städa och ta hand om andra. Det har blivit hans stora skräck att den kvarvarande tonåringen skall flytta "hemifrån" och att hans kära pappa skall dö. Sker det är det plötsligt Han som lämnas ensam.

Perspektivet är onekligen ett annat än i *Gå*. Espedal talar flera gånger om hur onödigt det är att resa. Hans favoritpromenad är på trettio meter, till arbetsrummet i trädgården. Han skriver flitigt, men konstnärsdrömmen har blivit en annan. Poesin florerar i vardagen. Den romantiska vandraren har kommit hem, du finner honom i köket, han kokar makaroner.

ARNE TOFTEGAARD PEDERSEN

Andra världskriget, Finland och myterna

Det är lite kittlande att fundera över vad som är mest förbjudet. I förlängningen antas intellektuella och debattörer gärna närma sig det: Könshördomar, incest, klass, sexualitet, pengar och förtryck. Tacksamt kastar man sig över nya avslöjanden.

I verkligheten är det mest förbjudna något lite obekvämligt ingen vill ta i, nämligen de orubbliga nationella sanningarna och myterna. Det sårar ju våra närmaste, i detta fall de som drabbats av kriget; föräldrar, släktingar och en hel generation.

Som julbok läste jag Henrik Arnstads *Skyldig till skuld. En europeisk resa i Nazitysklands skugga*. I den mån den uppmärksammades blev den avfärdad som journalistiskt lättgods. Jag läste bara några inlägg på *Hufvudstadsbladets* debattsidor och en miss-trogen recensent i *Västra Nyland*. Ett helt orättvist mottagande, kan jag bara konstatera.

Boken var en befriande läsning. På ett sympatiskt men omutligt sätt tar författaren upp tre frågor: Hur kan Finland förbigå sin skuld under andra världskriget, familjen Himmler och frågan om hur en nazist växer fram, samt slutligen Italiens roll vid sidan av Hitler.

Arnstad beskriver hur Finland och Italien byggt upp sina nationella myter som inte får ifrågasättas. Arnstad är inte historiker av facket, men påläst och engagerad. Han har fått på pälsen för att han inte kan finska och alltså inte borde få uttala sig. Argumentet är löjligt och gör finsk historia till en tummelplats för redan invigda – de som vet hur man ska rätta och packa sig. Hur många av våra historiker kan ryska, svenska, tyska, franska, engelska och italienska för att inte tala om grekiska, ungerska, serbokroatiska och albanska för att nämna några länder i andra världskrigets virvlar?

*

Jag måste erkänna att detta med Finlands krig har varit jobbigt att få grepp om. Lättast var det om man inte betvivlade den vedertagna borgerliga synen. Frihetskriget var en heroisk insats mot ryssar och förvillade och grymma arbetare. Vinterkriget liksom fort-

sättningskriget var en affär mellan David och Goliat där ett oskyldigt litet folk hjältemodigt försvarade sig mot en diktatorisk stormakt. Men det är inte hela sanningen eller det enda perspektivet. Det vet eller snarast visste många intellektuella, men de undviker att föra fram det.

Ibland blänker det till som i Göran Schildts bok (2003) med titeln *Vinterkriget som fars. En ung mans dagbok 1939-1945*. På finska heter boken bara *Nuoren sotilaan päiväkirja 1939-1945*, alltså *En ung soldats dagbok 1939-1945*. Uppenbarligen ansågs den första delen av den svenska titeln väl provokativ och en "ung man" inte lika slående som en "ung soldat". Texten handlar i allra högsta grad om en ung man. Inför vinterkriget konstaterar Schildt: "Kunde jag verkligen leva ansvarsfullare än att dö för fosterlandet?" Sårad efter krigsslutet skriver han:

Den dagen vaknade jag upp från min patriotiska förvirring och insåg att den gångna månadens entusiasm varit meningslös, ingenting annat än en ond dröm. Den insikten har jag sedan dess levat med, det vill säga vägrat att intressera mig för det patetiska och onödiga vinterkriget.

Han ställer sitt eget liv högre än fosterlandet. Naturligt, men är det heroiskt eller patriotiskt?

Själv fick jag något av ett uppvaknande när jag läste ögonvittnesskildringen av Eric Nupnau: *Farligt spel i Berlin*, utgiven strax efter kriget. Sistnämnda har inte gått till litteraturhistorien men återger något av de vardagliga stämningarna i Helsingfors och Gestapos högkvarter i Berlin.

Tyskland kom in i inbördeskriget/klasskriget/frihetskriget som stöd och broder. Kontakterna till Tyskland fortsatte under de 20 år som föregick andra världskriget. Finland var alltid en potentiell bundsförvant till Tyskland. Här anses det självklart att Finland skulle hamna i krig med Ryssland. Det är själva grunden för Finlands nationella självsyn. Det är klart att det blir en katastrof då en rikssvensk menar att det funnits alternativ, att Finland kunnat kompromissa eller rentav göra som Sverige. Men *Lebensraum* och *Suur-Suomi* stod högt i kurs.

Än värre blir det när Arnstad tar upp dödsiffrorna från de finska koncentrationslägren. Mannerheim säger i en dagorder 1941:

Den östkarelska befolkningen skall behandlas vänligt, men försiktigt. Den ryska befolkningen

skall fängslas och sändas till koncentrationsläger.

Cirka 25.000 civila interneras (ej krigsfångar), av dem dör 4.279 eller 20 %, framför allt barn. Att närmare 30 % av krigsfångarna dör är ingen tröst. Arnstad menar att idén med lägren kan kopplas till Tyskland och naturligtvis inbördeskriget. Inte heller Italien är främmande för dem. Tanken bakom lägren kan ses som rasistisk.

*

Man reagerar på alla ruskiga fakta från koncentrationslägren liksom på den överraskande kommentaren om det absurda i en ryttarstaty av Hitlers bundsförvant Mannerheim i centrum av Helsingfors. Mest är det ändå Arnstads lediga stil och etiska patos, parade med en intellektuell rörlighet, som imponerar. Han är inte ute för att svärta ned utan blottlägga och ifrågasätta de myter som vi lever med. Freden och uppgörelser med orättvisor i det förgångna är en nödvändighet.

Att kriget var en personlig katastrof för människor i Finland och Ryssland är väsentligt. Får vi känna sorg och medkänsla över att så många finländare tvingades utsätta sig för krigets fasor? De riskerade dö, måste döda andra, se kamrater dö, lida, brytas ned för att försvinna.

Ibland uppfattar jag det som om man inte fick se det så. Istället blir kriget en ganska endimensionell och entydig historia om *good guys* och *bad guys*, om hjältar och anonyma onda fiender. Heroisk och patriotisk historieskrivning.

Den patriotiska historieskrivningen framträder allt tydligare i Finland efter Sovjetunionens kollaps. Kanske den behövs efter åren av Sovjetnärhet trots att så många år förflutit sedan andra världskriget. Att det efter kriget fanns en annan historieskrivning på vänsterkanten noterar Arnstad genom Linnas *Okänd soldat* och genom att lyfta fram den arkebuserade pacifisten Arndt Pekurinen. Den marxistiska histo-

rieskrivningen komprometterade sig genom sin okritiska syn på Sovjetunionen men poängterade å andra sidan det borgerliga Finlands kopplingar till det fascistiska Tyskland.

Som utomstående tillåter sig Arnstad att rumstera fritt bland alla våra myter. Han kan rimligtvis inte avfärdas som anarkist eller kommunist. Istället måste hans fakta betvivlas i Finland eftersom han alltså inte är en finsk historiker.

Det blir inte bättre av att han menar att historiker i Finland svikit sitt kall genom att se till nationens intressen(?) istället för att objektivt granska fakta, till exempel just om Finlands skuld i allt som skedde genom Hitler.

Bakom Arnstads text går frågan om hur medskyldiga Finland och Italien var till Förintelsen. Låt mig bara konstatera att judarna inte hade det så lätt här, men hur mycket har behandlats av detta? Att judar överlämnats till Gestapo har dokumenterats men hur dant var trycket på dem i vardagen? De så kallade judevitsarna var knappast en isolerad företeelse.

*

Varför ta upp Arnstad? Något nytt är det väl egentligen inte han kommer med. Nej, snarast formulerar han skickligt sådant som de flesta är dunkelt medvetna om men har svårt att lyfta fram. Han ser Finland i Europa, något som kan tyckas vara en självklarhet i dagens EU.

Försöker man här skriva något liknande kritiskt om vår närhistoria blir man snabbt kategoriserad, stämplad som otacksam fosterlandsförrädare för att ta något i den lindrigare ändan – också dokumenterat genom Henrik Arnstad. Tacksamt läste jag därför hans text.

LEIF HÖCKERSTEDT

Arnstad, Henrik 2009: *Skyldig till skuld. En europeisk resa i Nazityskland skugga*. Stockholm: Norstedts

Professor Higgins går miste om konfekten

Enligt Chesterton råder det inget tvivel om att George Bernard Shaw skulle ha kanoniserats, ifall han levat i en annan tid. För egen del är jag övertygad om att den irländske dramatiker likväl kunde ha utvecklats till den mest framstående skulptör, varför inte på Cypern. Där skulle han otvivelaktigt ha sublimerat sin avsky och misstro mot det täcka könet med ett porträtt i marmor, döpt till Galatea (Hon som är mjölkvit). Trots sin omvittnade avhållsamhet, som också innefattade det sexuella fältet, skulle Shaw i det läget ha förälskat sig i sin skapelse till den grad att han med gudarnas hjälp lyckats blåsa liv i henne och ledsaga henne till den äktenskapliga sängen.

Pygmalion och Galatea – i fortsättningen mer kända som Henry Higgins och Eliza Doolittle. Namnen har en ytterst välbekant klang, men de flesta av oss torde i första hand associera till *My Fair Lady*, Frederick Loewes och Alan Jay Leners berömda musikal från 1956. Hur många gånger jag själv sett denna musikal på en teaterscen eller på vita duken har jag ingen klar uppfattning om; men Shaws ursprungstext från 1912, *Pygmalion*, såg jag för första gången den 1 mars i år, framförd på Helsingfors Stadsteaters lilla scen under titeln *Kukkaistytö*. En anspelning på Galateas transformation från antik cypriotiska till cockneysjungande blomsterflicka i det gryende nittonhundratalets London.

Shaw ser jag alltid gärna på scen, dock alltmer sällan. Hans dialog kombinerar kvickhet med substans, som Ibsen sedd genom Noël Cowards glasögon. Mycket av detta lyftes väl fram i Kari Heiskanens regi (och översättning). Långt fränare än *My Fair Lady* framstod *Kukkaistytö* på ett sällsamt sätt som en ekokammare, av den enkla anledningen att Lerner – trogen sitt efternamn – kopierat merparten av Shaws repliker ord för ord. Av sentimentala skäl dock med ”lyck-

ligt” slut, hämtat från 1938 års engelska filmatisering. Där hjälpte inte upphovsmannens protester, och 1956 hade Shaw redan legat sex år i sin grav. *Pygmalion* är en vänstermans svidande vidräkning med den brittiska överklassens behandling av arbetarklassen. För denna attityd är fonetikprofessor Higgins, under något mildare former sekunderad av överste Pickering, ett orubbligt språkrör. Han lyfter upp en råtta ur rännstenen och lär henne artikulationens finesser men erkänner aldrig att hon är en människa i egen rätt, än mindre kvinna.

Allt detta dränks i musikalversionen i sirap, men i *Pygmalion* väljer Eliza Freddy Eynsford-Hill i slutet, i Antti Timonens byxor en deklasserad överklassfjant, vars armod kombinerat med hans äkta känslor för Eliza rör vid de rätta strängarna i hennes hjärta. Någon *amour* att tala om utvecklas dock inte, sådant stod Shaw rätt främmande för, och för Stadsteaterns spelstil har också robustare tonfall fallit sig naturligare. Klassfrågan är en värkande nerv hela föreställningen igenom. Vissa av de sinnrikt infogade filminslagen hade en air av *Samhällets olycksbarn*, också i dem med Eliza Doolittle i fokus. Med lika delar feminin charm och vildkattens energi, stundom i skrikigaste laget, gestaltade Anna-Maija Tuokko sin klassiska metamorfos från lortlolla till balens drottning. Kari Heiskanens Higgins och Seppo Halttunens Pickering var som typer mindre aristokratiskt finskurna än björnaktigt kraftfulla, väl sekunderade av Ritva Valkamas befriande folkliga fru Higgins och – än mer njutbart – Pertti Koivulas obetalbara Alfred Doolittle. Motvilligt metamorferad från slusk till halvherre, med den tristaste framtidsutsikt: att bli tvungen att underhålla horder av parasiter, i stället för att själv utan en tanke på morgondagen få flyta fram på andras allmosor.

Som om Alfred Doolittle 1912 nickat bifall till sin upphovsmans beslut tretton år senare att ta emot Nobelpriset i litteratur men avsäga sig prissumman.

NALLE VALTIALA

